

ÇİVİ YAZILI BELGELERE GÖRE ESKİ ANADOLU KADINI HAKKINDA BAZI GÖZLEMLER*

Prof. Dr. Cem KARASU

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Hititoloji Anabilim Dalı Başkanı

cemkarasu@hotmail.com

ÖZET

Bugüne kadar yaklaşık 20.000 tablet bulunmuş olan Kaniş-Karum belgelerine göre, burada görev yapan tüccarların eşleri Asur'da başta dokumacılık işlerinde olmak üzere, çeşitli malları üretmekle kalmayıp, bunları bizzat pazarlamışlar, Anadolu'da kent kent dolaşarak ticaretle uğraşan koca ve kardeşlerinin bir ortağı gibi, Asur'daki her türlü ticarî ve hukukî işlerini yürütmekten başka, kocalarının gelir ve giderlerini yakından izlemişler ve kontrol etmişlerdir. Her ne kadar bu belgeler Anadolu'da bulunmuş olmasına karşın, doğal olarak bu söz konusu edilen kadınlar Mezopotamya'da yaşayan insanlar ile ilgilidir.

Hitit toplumunda kraliçenin rolü çok önemlidir. Hitit özgür kadın tipi ancak kraliçeler ile temsil edilebilmektedir. Bir metinde bir kraliçenin tek başına hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Kraliçeler, gerek tapınaklarda yapılan dinî törenlerde ve bayramlarda, gerekse saraydaki resmi kabullerde hazır bulunuyorlardı. Dinî ayinlerde kralla birlikte ve bazen de ayrı olarak tören gereği sunaklarda bulunmaktaydılar. Hititler'de kraliçelik müessesesi, bilhassa İmparatorluk Devri'nde, çağın diğer memleketleri olan Mısır ve Mezopotamya devletlerinin kraliçeleri ile karşılaştırıldığında, farklı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Devlet yönetiminde çeşitli yetki ve de sorumlulukları olduğunu belgeleyen bazı Hitit kraliçelerinin kişisel mühür baskıları da elimize geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kraliçe, Hititler.

* Bu konferansın verilmesini destekleyen başta Adana Büyükşehir Belediyesi ALTIN KOZA A.Ş. yetkilileri Sayın Fevzi Acevit ve Candan Yaygın'a, Organizasyonu gerçekleştiren ÇUSAD Başkanı Hamide Akata ile ÇÜ FEF Arkeoloji Bölüm Başkanı Yrd. Doç. Dr. K. Serdar Girginer'e, ayrıca yakın ilgi ve destekleri için ÇÜ DHF Dekanı Prof. Dr. İlter Uzel ile Münih Üniversitesi Hititoloji Profesörü Dr. Ahmet Ünal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

OBSERVATIONS ON ANCIENT ANATOLIAN WOMEN IN THE LIGHT OF THE CUNEIFORM DOCUMENTS

ABSTRACT

At first, short information on the appearance of cuneiform writing at Mesopotamia and its use in the ancient era is discussed. Then, women figures found in archaeological excavations dating from the beginning of the Stone Age of Anatolia are evaluated with photographs and comments. Furthermore, some contracts of marriages and divorces between Assyrian men and Anatolian native women in the time of Assyrian Trading Colonies are presented with photographs. Finally, the position of slave women in Anatolia according to Hittite Laws, and the queen who represents the free woman in the Hittite era are also discussed by comparing them with royal women of the neighbouring countries. Some photographs of stamp seals of Hittite queens are also presented.

Key Words: Women, Queen, Hittites.

İlk olarak, bugünkü teknolojik gelişmelerde büyük rol oynayan insanlığın önemli buluşu tekerlek yanındaki diğer önemli buluşu olan yazının tarifinden söz ederek başlamak yerinde olacaktır. Yazı: insanların, konuşma dışında duygu, düşünce ve isteklerini anlatabilmek için baş vurdukları, belli işaretler ile işaret sistemlerinden oluşmuş kalıcı bir anlatım aracı olarak yorumlanabilmektedir. İnsan varlığının temel iki ögesinden biri olan kadın da doğal olarak dünya tarihinin ilk belgeleri olarak nitelendirilen ve bir ihtiyaç nedeni ile ortaya çıkan piktografik yazı yani "resim yazısı" örneklerinde ortaya çıkmıştır. Güney Mezopotamya'da bugün Varka denilen ve Tevrat'ta Erek olarak geçen Uruk kenti kazılarında IV.Tabakada (\pm M.Ö.:3200-2800 yılları arasında) Sumerler'e ait olduğu anlaşılan diğer bazı kültür yenilikleri ile birlikte, bunların üstünde resim ve birtakım sayılar yazılı kilden tabletler bulunmuştur. Eski Sumer tabletleri üzerinde bilim adamları tarafından yapılan araştırmalarda, bu resimlerin nasıl çivi yazısına (**Res:1**) dönüştüğünü, başka bir deyişle, hangi çivi işaretinin hangi resimden çıktığını belirlemeye çalışmışlardır (Kinal, 1969: 5).

Bazı istisnaî durumlar dışında, resim yazısı ile çivi yazısı arasındaki benzerlik açıkça görülmektedir. Resim yazılı bu eski Sumer tabletleri üzerindeki resimler dikey olarak değil de 90^0 derece çevrilerek yatık durumda çizilmişlerdir. Daha sonra yazı malzemesi olan kilin üzerine çizilerek değil de baskı yolu ile daha kolay yaptıklarını fark ettiler. Böylece resim karakterleri için ucu üçgenleştirilmiş bir kamyş olan yazı aleti (*stylus*) kullanıldı. Bu yazı aletlerinin çeşitli dönemlerde kamyş dışında az sayıda olsa da kemik, fildişi, bronz ve altından ya da ucu üçgen dışında düz ve yuvarlak olanlarına da rastlanmaktadır. Temel beş işaretten oluşan bu yazı sistemine, işaretlerin şekilleri çiviye benzediği için "çivi yazısı" adı verilmiştir (Daha geniş bilgi için bk: Hırçın, 1988 ve Demiriş, 1998²).

Bölgenin bildiğimiz en eski kavimi olan Sumerler'in dilinin bugüne kadar dil aileleri içinde kesin başka bir akrabası belirlenememiştir. Ancak yapı bakımından dilimiz Türkçe'ye bazı yakınlıkları da söz konusudur. M.Ö.III. bin yıllarını izleyen dönemlerde, Sumerler'in buldukları çivi yazısı, çeşitli akımlarla bölgeye gelerek Güney

Mezopotamya'ya yerleşen Sami kavimlerden Akadlar'a ve Suriye'deki Ön-İbrani ya da Batı-Samiler'in öncüsü olarak kabul edilen Eblalılar'a geçti. Sumerler'in III. Erhanedanlar Dönemi, Akadlı Sargon'un (M.Ö.2334-2279) hakimiyeti ile sona ermesinden sonra, Mezopotamya'da hem politik açıdan hem de dil açısından çok güçlü bir Akad etkisi görülmeye başlanmıştır. Yaklaşık M.Ö. 18.yy.'ın başlarında Sumerce kesin olarak yerini Akadça'ya bırakmıştır. Ancak yazım kolaylığı ve geleneksel edebiyat dili olması nedeniyle pek çok anıtsal yazı, edebi metin ile Sumerce sözlük niteliğindeki tabletler daha sonraki dönemlerde kopya edilmeye devam edilmiştir.

Bugünkü Arapça ve İbranice gibi dillerin de dahil olduğu Sami dil ailesi içerisinde yer alan Akadça, Asurca ve Babilce olmak üzere iki temel lehçeye ayrılmıştır. Sumer hece sistemini ve kısmen kelime işaretini yani ideogramları benimseyen Akadlar, kendi dillerine uygun yeni hece değerleri de yaratarak, çok seslilik (*polyphonie*) ve çok işaretlilik (*polysemie*) sistemine geçerek, çok zengin bir dil olan Akadça'yı bu yazı sisteminde uygulamayı başardılar. Yaygın bir şekilde kullanılan bu yazı ve dil o zamanın dünyası olarak kabul edeceğimiz Yakın Doğu kültürlerine M.Ö.II. binyıllarında diplomasi dili olarak, (yani: zamanımızda Fransızca ya da İngilizce gibi) yaklaşık 2500 yıl aracılık etmiştir. Ayrıca yaygın kullanılması sonucunda çivi yazısını çok çeşitli ırk ve kavimlerin kendi dillerine uyarlayarak kullanılması, o günkü dünya hakkında bilgi sahibi olmamızı da kolaylaştırmıştır.

Anadolu'da Kadın

Anadolu'da Paleolitik devirde (yani: Yontma Taş Devri, ya da Eski Taş Devri M.Ö.600.000-10.000) ve Mezolitik devirde (yani: Orta Taş Devri M.Ö.10.000-8.000) kadını hemen hemen hiç tanımıyoruz. Neolitik devirde (yani: Cilalı Taş Devri ya da Yeni Taş Devri M.Ö.8.000-5.500), başta Konya Çatal Höyük olmak üzere Burdur Hacılar, Karaman Can Hasan gibi önemli kazı merkezlerinde ele geçen iç duvar fresklerinde görülen kadın figürleri yanı sıra oldukça dolgun vücutlu kadın heykelcikleri (**Res:2-4**) dikkati çekmektedir. Bunu izleyen Kalkolitik devir (yani: Maden-Taş Devri M.Ö. 5.500-3.000) (Söz konusu bu devirler için bk: Darga, 1976: 1-2.) ile daha sonra çok zengin bir yapı ile ortaya çıkan Eski Tunç Devirleri'nde (M.Ö. 3.000-2.000) bir diğer deyişle Eski Anadolu'nun henüz yazılı döneme girmediği sıralarda, gözle görülür bir "Ana Tanrıça" (**Res:5**) kavramı daha sonraki devirlerde de değişik adlar altında süregelen bir gelenek olarak, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışına kadar sürdüğü görülmektedir. Söz konusu olan bu yapı ile ilgili olarak, yukarıda değinilen Taş Devirleri'nde yaşamış olan adını bilmediğimiz toplumların ve onu izleyen Tunç Devirleri'nin (**Res:6**) başlarına kadar anaerkil bir aile yapısına sahip olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Alp, 2000: 2).

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Kadın* (M.Ö. 1950-1750)

Anadolu'nun yazı ile ilk karşılaşması ya da diğer bir deyişle kullanması, zamanımızdan yaklaşık 4.000 yıl önce olmuştur. Mezopotamya'da süregelen ticaret, o günkü dünyanın bu bölgesine doğru gelişme göstermiştir. M.Ö. 19.yy.'da Güney Mezopotamya'da Eski Babil Devri devam ederken, kuzeyde Dicle kıyısına gene Sami Kavimlerden Asur Krallığı bulunmakta idi. Akad dilinin bir lehçesi Eski Asurca konuşan Asurlu tüccarlar, daha önce Akadlar tarafından da keşfedilen zengin Anadolu kaynaklarının ticaretini sürdürmek için başta Kayseri yakınlarında bulunan Kültepe (eski adı *Kaniş*), olmak üzere belli başlı Anadolu kentleri yakınlarında, büyüklerine *Karum* küçüklerine ise *Wabartum* adı verdikleri, bir nevi pazar mahalleleri kurdular. Bu pazar yerinden kentle ya da diğer kentlerle ticaretlerini sürdürdüler. Ticaret daha çok Anadolu'dan aldıkları, genellikle bakır, gümüş, bazen de altın gibi ham maddeleri Asur'a götürmekte idiler. Mezopotamya'dan da işlenmiş madde olarak daha çok dokuma ürünlerini ve maden olarak da kalayı o zamanki Anadolu'daki kent merkezlerine eşek kervanları ile getiriyorlardı. O devirde kurulmuş olan bu uluslararası ticaret ağı, olağan üstü bir organizasyonu göstermektedir. Bu organizasyonun Anadolu'daki merkezi yukarıda bahsettiğimiz Kayseri Kültepe-*Kaniş*'de bulunmakta idi. Ayrıca şimdiye kadar Kültepe dışında bu devre ait ekonomik ve ticarî belgeler Çorum Boğazköy (eski adı *Hattuş*'da, Yozgat Alişar Höyük'te ve iki adet tablet parçası da Kırşehir Kaman Kale Höyük'te ele geçmiştir. Uluslararası bu ticaret gereği tüccarlar yerli beylere malın cinsine göre çeşitli oranlarda vergi vermek zorunluluğunda idiler. Ayrıca kervan yollarının geçtiği bölgelerdeki başka beylere de malın % 10'u oranında vergi veriyorlardı. Yerel krallar tüccarları korumak ve soygunlara karşı kayıplarını garanti etme zorunluluğu bulunmakta idi. Bütün bu tür konuları içeren, ticarî kontratlar ve yazışmalar kalıcı olan kil tabletlere tanıklar huzurunda yazılıyordu. Eğer tablette yazacak yeterince yer kalmazsa ekler yapılabiliyor ve tekrar üzerine gene kille bir zarf (**Res:7**) yapılıyordu. Daha sonra zarf üzerine konunun geniş bir özeti ya da tamamı yazılarak, tanıkların adlarının yanı sıra mühürleri de (**Res:8**) basılıyordu. Herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda yetkililerce zarf açılarak asıl metne göre işlem yapılmış olduğu anlaşılabilir. Söz konusu bu belgelerin kullanılmış olması Anadolu'nun tarihî çağlara girmesine neden olmuştur. Bugüne kadar yaklaşık 20.000 tablet bulunmuş olan *Kaniş-Karum* belgelerine göre; burada görev yapan tüccarların eşleri Asur'da başta dokumacılık işlerinde olmak üzere, çeşitli malları üretmişler, bunları bizzat pazarlamışlar, Anadolu'da kent kent dolaşarak ticaretle uğraşan koca ve kardeşlerinin bir ortağı gibi, Asur'daki her türlü ticarî ve hukukî işlerini yürütmekten başka, kocalarının gelir ve giderlerini yakından izleyerek, kontrol etmişlerdir. Her ne kadar bu belgeler Anadolu'da bulunmuş olmasına karşın, doğal olarak bu söz konusu edilen kadınlar Mezopotamya'da yaşayan insanlar ile ilgilidir.

* Bu konuda bana yardımlarını esirgemeyen Fakültemiz Sumeroloji Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri, başta Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Cahit Günbattı'ya, Prof. Dr. Sebahattin Bayram'a, Prof. Dr. Hüseyin Sever'e ve Arş. Gör. Dr. İrfan Albayrak'a teşekkürlerimi sunarım.

Kültepe'de ele geçen bu ticarî belgeler içerisinde, diğerlerine oranla çok az sayıda da olsa bazı evlenme ve boşanma sözleşmeleri de bulunmaktadır. Bu yazılı sözleşmeler diğer bir deyişle kontratlar, daha çok Asurlu erkekler ile yerli hanımlar arasında yapılmakta ise de Anadolu halkı arasında yapılan sözleşmeler de söz konusudur. Bu tür sözleşmelerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: İlk olarak Asurlu bir tüccar olan *Lakibum* (metinlerde yazılış şekli: *Lāqīpum*) ile Anadolu kadını *Hatala* arasında yapılan bir evlenme sözleşme metnidir (Metnin yayınlandığı yer: Hrozný, 1952: No:3; Lewy, 1956: 8-10; Albayrak, 1995: 55vd.). Metnin çevirisi şöyledir:

Lakibum, Enişru'nun kızı Hatala (ile) evlendi. Lakibum memlekette (yani: Anadolu'da) ikinci bir eş almayacak, Şehirde (yani: Asur'da) kötü bir kadın alacak, eğer iki yıla kadar Hatala, Lakibu(m) için çocuklar doğurmazsa, Hatala bir esire (yani: köle bir kadın) satın alacak ve kendisi için bir çocuk elde ettikten sonra esireyi gönlünün istediği yere ücret karşılığında satacaktır.

Eğer Lakibum Hatala'yı boşayacak olursa, 5 Mana (Yaklaşık: 2 Kg. 400 Gr.) gümüş tartacak (yani: verecektir) ve eğer Hatala Lakibum'u boşayacak olursa, (o da) 5 Mana gümüş verecek(tir).

Tanıklar: (Asurlu) Masa (ve gene Asurlu) Aşur-istikal, (Anadolulu) Talia (ve Anadolu kadını tanık) Şubi-anika'nın huzurunda (yazıldı).

Diğer örnek ise iki Anadolu arasında yapılan bir evlenme sözleşmesidir. Ancak tanıklarından birisi Asurlu'dur. Ayrıca biraz önce bahsettiğim gibi bu zarf üzerine yazılmış bir metindir. Metnin aslı (yani:asıl tableti) henüz zarf içerisinde (Res:9).

Sözleşme (damat) *Saparaşna* ile (gelin) *Kulsia* arasında yapılan evlilik sözleşmesidir (Metnin yayınlandığı yer: Bilgiç-Sever, vd.1990: 40 No: 21.). Metnin çevirisi şöyledir:

Hanu'nun mührü, Inar'ın mührü, (Asurlu) Aşşur-mâlik'in mührü, (damat) Saparaşna'nın mührü, (kendine ait özel mührü olan Anadolu gelin) Kulsia'nın mührü:

Saparaşna Kulsia ile evlendi. Ev her ikisinin olup yoksullaşmaları ya da zenginleşirlerse her ikisine aittir. Ve eğer Saparaşna (eşi) Kulsia'yı boşarsa, evi her ikisi bölüşecekler(dir). Öldükleri zaman evi (varisleri, "ancak, akrabalıkları ya da yakınlıkları metinde belirtilmemiştir") Hiştahşuşar ve Peruwa alacaklar(dır).

Diğer bir örnek de her iki tarafın karşılıklı anlaşarak yaptıkları bir boşanma sözleşmesi ile ilgilidir. Boşanma sözleşmesi Anadolu kadını *Şakriuşwa* ile Asurlu tüccar *Aşşur-taklaku* arasında yapılmıştır (Metnin yayınlandığı yer: Sever, 1992: 484 vd.). Metnin çevirisi şöyledir:

Şakriuşwa, Aşşur-taklaku'nun karısıdır. Koca ve karısı boşandılar, biri diğerine her hangi bir konuda hiçbir şekilde itirazda bulunamayacak(tir). O kadının (yani: Şakriuşwa'nın) fiyatı (yani: nafakası/tazminatı) konusunda hiçbir (şekilde) itiraz edilmeyecektir. Şakriuşwa ister bir yerliye (yani: Anadolu bir erkeğe) isterse Asurlu tüccara, gönlünün istediği bir yere gidecek ve Aşşur-taklaku ise gönlünün istediği bir hanımla evlenecek(tir). Biri diğerine onun tazminatı konusunda itiraz edemeyecek(tir).

Tanıklar: Wahanaşna'nın oğlu Alulu'nun huzurunda, Dalaş'ın oğlu Şatahşu'nun huzurunda, Anina'nın huzurunda, (Asurlu) İdi-Aşşur'un huzurunda, Uşman-ahşu'nun huzurunda (yazıldı).

Kültepe metinlerinden son bir örnek de Anadolu'lu iki eşin boşanma sözleşmesi ile ilgilidir. Boşanma sözleşmesi *Talia* ve eşi *Haşuşarna* arasında yapılmıştır. Bu metin de iki önceki örnek gibi zarftan alınmıştır (Metnin yayınlandığı yer: (Eisser-Lewy, 1930: Nr.5 ve Thureau-Dangin, 1910: Nr.242.). Metnin çevirisi şöyledir:

Dakuna'nın mührü, Şahişiğa'nın mührü, Zuzu'nun mührü, Darhaşiat'ın mührü, rabi şariqi (tapınakta dinî olarak) ekmek? dağıtanların? başı Nakileit'in mührü, Şuhurbia'nın mührü:

Talia, Udgaria'nın kızı Haşuşarna'yı boşadı. Eğer Talia eşi Haşuşarna üzerinde hak iddia edecek olursa, 2 Mana (yaklaşık 960 Gr.) gümüş ödeyecek ve miras hakkından mahrum kalacak(tır). Eğer (baba) Udgaria ve Haşuşarna, Talia üzerinde hak iddia edecek olursa, (aynı şekilde) 2 Mana gümüş ödeyecekler ve miras hakkından mahrum kalacaklar(tır).

Hititler Devri Anadolu'sunda Kadın (M.Ö. 1650-1200)

Bu devir ile ilgili bilgiler, daha çok Hitit devletine uzun yıllar başkentlik yapan Çorum Boğazkale ilçesindeki bazı aralıklarla, 1906 yılından beri hâlen kazıları süren, Boğazköy- *Hattuşa*'daki Kraliyet Arşiv- Kitaplığı (Karasu, 1997 (1998): 215 vd.)'nin yanı sıra diğer merkezlerde ele geçen Hitit çivi yazılı (**Res:10**) belgelerden ve gene çeşitli yerlerde bulunmuş olan arkeolojik buluntulardan gelmektedir. Boğazköy çivi yazılı tabletleri (yaklaşık 26.000 adettir) genellikle saray tarafından yazdırılmış olduklarından, Hitit halkı ile ilgili değil, sadece saray insanlarını yani: kral aile ve çevresi ile burada ve de tapınaklarda görev yapan resmi görevlileri hakkında bilgi vermektedir. Metinlerde halka ait bilgiler ise yalnızca yasalarda ve birkaç arazi bağış belgesinden (**Res:11**) öğrenilebilmektedir. Hitit Yasaları'na göre toplum özgür ve köle olmak üzere iki büyük sınıfa ayrılmaktadır (Kinal, 1956: 360). Dolayısıyla, bu devir kadınlarının (**Res:12**) özgür ve köle kadınlar olmak üzere iki kısımda incelenmesi uygundur.

Hitit toplumunda kraliçenin rolü çok önemlidir. Hitit özgür kadın tipi ancak kraliçeler ile temsil edilebilmektedir. Bir metinde bir kraliçenin tek başına hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır (Telepinu Fermanı, *KBo III+* öy. I. § 16, Hoffmann, 1986: 22-23). Gerek tapınaklarda yapılan dinî törenlerde ve bayramlarda, gerekse saraydaki resmi kabullerde hazır bulunuyordu. Dinî ayinlerde kralla birlikte ve bazen de ayrı olarak tören gereği sunaklarda bulunmakta idi. Hititler'de kraliçelik müessesesinin, bilhassa İmparatorluk Devri'nde, çağın diğer memleketleri olan Mısır ve Mezopotamya devletlerinin kraliçeleri ile karşılaştırıldığında, farklı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Devlet yönetiminde çeşitli yetki ve de sorumlulukları olduğunu belgeleyen bazı Hitit kraliçelerinin kişisel mühür baskıları da (**Res:13-14**) elimize geçmiştir. Hitit kralına eşit, memleketinde hükmetme yetkisi olan, dış politikaya bizzat karışan, uluslararası hukukta söz sahibi, krallığın bağımsız bir kadın temsilcisi olarak görülmektedir. Kralın ölümü halinde tahta geçen ilk oğlunun krallığı zamanında da ölen kralın eşi (Hitit kral ve kraliçesinin cenazesinde yapılan yakma törenleri ile ilgili yeni bir yorum için bk: Savaş, 2002: 724vd.) "Büyük Kraliçe" (MUNUS.LUGAL.GAL) ya da "Egemen Kraliçe" (*Tawananna*) olarak çeşitli alanlardaki yetkileri devam etmekte idi.

Bazı büyük kraliçelerin eşleri büyük kral ile birlikte adlarının etrafı çivi yazısı ile ortası Hitit-Luvi Hiyeroglifleri ile yazılmış mühür ve mühür baskıları da (**Res:15-16**) elimize geçmiştir. III.*Hattušili*'nin (M.Ö.1275-1250) eşi olan *Puduhepa*, oldukça farklı kişilik özellikleri gösteren yapıya sahip bir kraliçe idi (*Puduhepa* ve III.*Hattušili*'ye ait Fraktin ve Taşçı anıtları (Kayseri) ile ilgili olarak yeni görüşler için bk: Savaş, 2001: 95vd. III.*Hattušili* ile *Lawazantiya* kenti Hurrili rahibi *Pentipšarri*'nin Kızı *Puduhepa* ile evlenmesi için bk: Otten, 1981: 16-18, str. III 1-2; Arıkan, 1996: 274; Ayrıca, kraliçe *Puduhepa*'nın Hitit Dini içerisinde son derece önemli bir tanrıça olan "Arinna kentinin Güneş Tanrıçası"nın Hurri Panteonu'nda yer alan Fırtına Tanrısı *Tešup*'un eşi *Hepat* ile eşleştirmesi için bk: Karasu, 1997: 182; Karasu, 2000 ve Arıkan, 1998: 46). Kendisinin kişiliğini anlamamıza yardım eden çok fazla belge bulunmaktadır. Bu belgelere göre ilginç şahsiyeti ve kuvvetli karakteri ortaya çıkan bu kraliçeye ait birçok mektup, dua, adak metni ve kendi emri ile yazdırılmış (dinî) bayram törenleri metinleri bulunmaktadır. Ayrıca gene *Puduhepa*'ya ait Boğazköy ve Suriye Ras Şamra-*Ugarit* kaynaklı adli belgeler de vardır. Kocası III.*Hattušili*'nin işlevlerini anlatan birçok resmi yazışmada kraliçenin adı, kralın yanında geçmektedir. Diğer krallar kendi icraatlarını anlattıkları metinlerin başında "büyük kral *Hatti* memleketi kralı (şahıs/kral adı) şöyle (der)" şeklinde başlayan tabletlere karşın, bu ikiliye ait birçok önemli metin arasından bir belgenin kısa yazılmış nüshasının başında ise, "büyük kral *Hatti* memleketi kralı *Muršili*'nin oğlu, büyük kral *Hatti* memleketi kralı *Šuppiluliuma*'nın torunu, *Kuşšara* kralı *Hattušili*'nin neslinden, büyük Kral *Hatti* memleketi kralı majeste *Hattušili* şöyle (der)! Ve Büyük Kraliçe *Hatti* memleketi kraliçesi *Puduhepa*'nın sözleri(dir)" şekli ile metin başlamaktadır (*KBo* I V29+1380/u (*ZA* 61/II, 234; *ZA* 62/II, 230)+.... öy. I 1-5 (*CTH* 85) Götze, 1925: 44; Darga, age, 41.).

Kraliçe *Puduhepa*'nın üst düzey yöneticiler üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermek üzere başkent *Hattuša*'da görevli Baş Katip *Walwa-ziti* (ki o devir için çok önemli sayılan mesleklerden biri katiplikti) (Karasu, 1992 b: 224 vd.) tabletler hakkında kitaplık ya da arşiv (Karasu, 1997 (1998): 215) bilgisi olarak son kısmına (**Res:10** kolofon kısmı) yazılan bazı bilgilerin yanında, Kraliçe *Puduhepa*'nin emrini alışımlışın dışında, sitemkâr bir şekilde dile getirerek, söz konusu emri, konu ile ilgili hemen hemen tüm tabletlere denetimindeki katiplere yazdırmıştır (Karasu, 1992 a: 335 vd.). Diğer bir deyişle dikte ettirmiştir. Hazırlanılması istenen tabletler bu yörenin yani Adana'nın ve Çukurova'nın da dahil olduğu eski adı ile *Kizzuwatna* bölgesi bayram törenleri ile ilgilidir. Metnin çevirisi ise şöyledir:

"Kraliçe *Puduhepa*, Katiplerin başı *Walwa-ziti*'yi *Hattuša* kentindeki *Kizzuwatna* tabletlerini araştırmak için görevlendirdikten sonra bu (h)işuwa Bayramı tabletlerinin aynı gün kopyalarını çıkardı".

Hititler'de özgür kadın tipinin dışındaki halk kadını, ancak "Hitit Yasaları"ndan tanındığına yukarıda da değinilmişti. Burada Hitit Yasaları'ndan ilgi çekecek cinsel suçlar ile ilgili birkaç örnek şöyledir (Krş: Friedrich, 1959: 84-87; Imparati, 1964: 174 vd.; Hoffner, 1997: 156-157):

-Ş (madde) 193. Eğer bir adam (eş olarak) bir kadına sahipse ve adam ölürse, karısını onun (yani: kocasının) erkek kardeşi alır. (O da ölürse) onu (yani: kadını, ölen adamın) babası alır. Şayet sonra onun babası da ölürse ve (karısı olarak) sahip olduğu kadını Onun erkek kardeşinin oğlu alsın. (Bu) cezaya değer bir eylem değil(dir).

Diğer bir madde:

-§ (madde) 195 A. Eğer bir adam erkek kardeşinin karısı ile yatarsa, ancak onun erkek kardeşi hayatta (ise), lânet edilecek bir eylem(dir).

Şöyle devam ediyor:

-§ (madde) 195 B. Eğer bir adam özgür bir kadına (eş olarak) sahipse ve onun (yani: kadının) kızı ile de cinsel ilişkisi varsa, lânet edilecek bir eylem(dir).

Gene şöyle devam ediyor:

-§ (madde) 195 C. Eğer (bir adam) onun (yani: kadının) kızına (eş olarak) sahipse, ve onun (yani: kadının) annesi ile ya da onun (yani: kadının) kız kardeşi ile cinsel ilişkisi varsa lânet edilecek bir eylem(dir).

Diğer bir madde:

-§ (madde) 197. Eğer bir adam, bir kadını dağda tutarsa/tecavüz ederse, suç adamın(dir) ve o/adam ölür. Eğer (kadını) evde/yerleşim yerinde tutarsa, suç kadının(dir) ve kadın ölür. Eğer onları adam (kocası) bulursa, ve onları öldürürse, onun eyleminin cezası yok(tur).

Şöyle devam ediyor:

-§ (madde) 198. Eğer onları sarayın kapısına götürürse ve (şöyle) derse: 'Kadınım ölmesin / öldürülmesin'. (Böylece) karısını hayatta bırakır. Zina yapan adamı (da) hayatta bırakır ve onun/karısının başını örte(bili)r (Bk:Tsevat, 1975: 235 vdd; Hoffner, age, in commentry (yorum kısmı), 226). Eğer (şöyle) derse: 'Her ikisi de ölsünler ve (kralın) mahkemesini uygun bulsunlar / kabullensinler, onları kral (ister) öldürür, onları kral (ister) yaşatır.

Hitit Devleti'nin idaresi kendi bünyesine uygun feodal bir yapıya dayanmakta idi. Diğer bir deyişle, Hitit Devleti bir takım küçük feodal krallık birliklerinden oluşmakta idi. Bu küçük krallıklardan biri olan *Hayaša* Krallığı da kesin yeri belirlenmemesine rağmen, olasılıkla Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir yerde bulunuyordu. Hitit kralı *I.Šuppiliuma* (M.Ö.1344-1322), *Hayaša* kralı *Hukkana* arasında yapılan antlaşmayı pekiştirmek için kız kardeşini adı geçen krala zevce olarak vermiştir. Ancak antlaşma metninde, her iki memleket arasındaki gelenek ve göreneklerin ayrı olduğu, dolayısıyla kız kardeşinin eşlik haklarının korunması yönünde koşullar ortaya koymaktadır. Söz konusu olan bu metin Hitit toplum yapısını anlamak ve diğer başka toplumlarla karşılaştırmak için çok önemli ip uçları vermektedir (Metin: *CTH 42*) *KBo V 3+... ay. III 25-66* satırlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, duplikatı: *KBo XXIX 44+KUB XIX 24+KUB XIV 6+KBo XXII 40+...ay. 14-50.* satırlar arasındadır. Friedrich, 1930: 124 vdd.; Otten-Rüster, 1972: 102-103; bazı satırlarının İngilizce çevirisi: *CHD Vol. L-N Fas. 4, 387a, 390b; Beckman, 1999²: 31-32.* Bazı cümlelerin çerisini krş: Burada, *KBo V 3+...ay. III 61-65.* (duplikat metin: *KBo XXIX 44+KUB XIX 24+KUB XIV 6+KBo XXII 40+...ay. satırlar: 46-49.*) satırlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Burada *Hukkana*'nın önceki yaşam tarzındaki arzu edilmeyen cinsel davranışlarının Hititler tarafından hoş görülemeyeceği sürekli olarak belirtilmektedir. Bütün bunların yanı sıra kız kardeşinin eşlik hakları da söz konusudur. Dolayısıyla, çeviride bütün bunlar göz önüne alınmalıdır. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu şöyledir: 61' [(ke-e-e)]z-ma-kán I-NA É.GAL^{LM}-ya ša-ra-a i-y[(a-at-t)]i 62' [(nu) a-pa-a-a]t ut-tar Ú-UL a-a-ra ŠA KUR^{URU}Az<-zi>-y[(a-az MUN)]US nam-ma A-NA DAM-UT-TIM 63' [I]e-e da-at-ti a-pu-u-un-na-za a[(r-ha da-a-l)]i ka-ru-ú-za 64' ku-in har-ši^{MUNUS}NAP-TIR¹5-<TI-KA>-ma-at-ta a-a-ra e-eš-

kân-zi 65' DAM-an-ma-an-za le-e i-ya-ši Bütün bunların yanı sıra, 64.satırdaki fiilin geçiş şeklinin de dikkate alınması gerekir: yani, *e-eš-kân-zi* (It.-dur. Prs. Pl. 3) bk: Kronasser, 1966: 553 ve N.Formu için bk: Oettinger, 1979: 323). Bu kısımların çevirisi şöyledir:

(Satırlar)

25 Ayrıca ben Majeste sana zevceliğe verdiğim bu kız kardeşimin

26 akrabasından ve soyundan kız kardeşleri çoktur.

27 (Onların kız kardeşi ile) evli olduğundan, onları da bizzat sen kız kardeş olarak kazandın.

28 Hatti Memleketi'nde ise bir kural (çok) önemli görülmektedir.

29 Erkek kardeş (kendisi) kız kardeşini, kuzenini alamaz/evlenemez.

30 O doğru (bir şey) değildir. Kim öğle bir şey yaparsa, böyle bir meseleden (dolayı)

31 O Hattuša'da yaşayamaz. O bundan sonra öldürülür.

32 Memleketiniz cahil olduğundan orada (kırık kısımda belki böyle bir şeyin aksi iddia edilmektedir).

33 (Orada) erkek kardeş bizzat kendi kız kardeşini (ve) kuzenini alıyorlar

34 Hattuša'da ise o/bu doğru (bir şey) değildir.

35 Eğer sana/senin yanına herhangi bir zamanda karının kız kardeşi veya erkek kardeşinin karısı (ya da)

36 kuzeni gelirse, ona yiyecek

37 (ve) içecek ver. Yiyiniz, içiniz (ve) neşeleniniz.

38 Fakat (onu) almak için arzu duyma. O/Bu doğru değildir. O

39 meseleden dolayı ölüm cezasına çarptırılırlar ve onu/bunu sen kendi iradenle

40 yapma. Eğer seni böyle bir işe

41 başka birisi aklını çelmeğe çalışırsa, sen onu

42 dinleme ve onu yapma.

43 (Bu mesele de) senin için Tanrı Yemini altına konsun.

44 Bizzat kendini saray kadınından çok sakın o hangi

45 saray kadını (olursa olsun). İster o özgür/asil bir kadın (ya da) ister o görevli bir kadın (olsun).

46 Ona yakın durma. Ona yakın

47 gitme ve ona söz söyleme/laf atma.

48 Senin kölen de cariye de ona yakın gitmesin.

49 Ondan çok sakın. Bir saray kadının geldiğini görürsen,

50 (Onun) yolundan çok uzağa geç/ayrıl.

51 Ona yolunu uzak mesafede bırak. Bu saray

52 kadınının sözünden fevkalâde/pek çok sakın.

(Bu satırlardan sonra eski ve gerçek bir hikaye aktarılıyor olmalıdır).

53 Mariya kimdi ve o hangi meseleden dolayı öldü?

54 Görevli/hizmetçi kadın yürümüyor muydu? O (yani: Mariya) ona orada bakar.

55 (O esnada) majestenin babası (bu eski büyük kral olmalıdır) ise pencereden uzağa bakıyor. Onu suç (üstü) yakaladı.

56 (ve şöyle dedi:) "Sen ona orada neden baktın?"

- 57 O, bu mesele üzerine ölüm cezasına çarptırdı. Uzaktan bakmak
58 yüzünden bir insan mahvoldu ve bizzat sen de çok sakın.
59 Hayaşa 'ya gittiğin zaman, karının erkek kardeşinin karılarını/eşlerini
60 tekrar alma. Bu Hattuša 'da doğru değil(dir).
61 Bu andan itibaren (buraya) saraya yukarı çıkarsan.
62 O mesele (burada) doğru değil(dir). Azzi (gene Doğu Anadolu 'da bir memleket adı
olacak) memleketinin kadınına tekrar zevce (olarak)
63 alma. Onu tamamen terk et. Eskiden
64 tuttuğun (kadın için) senin kuman yapanlar haklıdır.
65 Onu zevce yapma ve Mariya 'dan (bu yukarıda geçen aynı adlı başka bir Mariya
olmalı) (İki Mariya hakkında daha geniş bilgi için bk: Carruba, 1973: 67 vd.) kızını
uzaklaştır.
66 Onu (başka) bir adama (Buradaki "ŠEŠ'-ni" işaretleri, "LÚ-ni" olarak okunmalıdır.
Ayrıca bk: Otten-Rüster,ay.) ver.

Son olarak Tokat/Zile Maşat Höyük kazılarında ortaya çıkmış Hititler'de görülmeyen ve özel bir mektup olarak nitelendirebileceğimiz bir metnin sağlam olan kısımlarının çevirisini vermek istiyorum (Metnin transkripsiyon ve çevirisi için bk: Alp, 1991: 272-275; ayrıca krş: İmparati, 1998: 203.¹).

Mektup Hattuša 'da ya da Šapinuwa 'da kâtip olarak görevli bulunan Tarhunmiya tarafından Tapigga 'da (Maşat Höyük) yaşayan baba ve de anne olarak hitap ettiği, Pallanna ile S. Alp'e göre onun eşi olan Manni (Detaylar için bk: Alp, age, 96-98 ve İmparati,age, 204-205.¹) adındaki kişilere gönderilmektedir. Ayrıca Maşat-Höyük'te görevli bulunan meslektaş kâtip Uzzu'dan mektubu okuması için de istekte bulunmaktadır. Mektubun sağlam olan kısımlarının çevirisi şöyledir:

(Satırlar):

- 1 Efendi(m) se[vg]ili babam ve hanımefendim sevgili anneme
2-3 söyle, oğlun(uz) Tarhu[nmi]ya şöyle (der):
4 Efendi(m)in (babamın) huzurunda h[e]r şey iyi olsun!
5 Sizi bin tanrı hayatta tutsunlar.
6 Ve senin ellerini (kollarını) çepeçevre (sararak)
7 iyice tutsunlar ve seni
8 korusunlar.
9 Sana yaşam, sağlık
10 dinçlik, u[zun] ömür,
11 tanrılarının sevgisi,
12 tanrılarının hoşgörüsü, gönlüne
13 neşe vers[inler]!
14 Tanrılardan m[uradın ne (ise)/ne yapıl[ması]nı (istersen)
15 sana onu versinler!
16 Sevgili babam bana selâmını
17 [daima ya]z.

Bundan sonra tabletin kırık kısımları gelmektedir. 24. satırdan sonra mektubun ikinci kısmına geçilmektedir. Daha doğrusu yukarıda belirtildiği gibi katip meslektaşına bir not koymuştur.

- 25 Tarhunm [iya şöy]le (der):

- 26 S[ev]gili kar[deş]im Uzzu'ya
27 [söy]le! Tanrılar seni
28 [iyilik]e korusunlar.
29 Bu tableti efendim (babam) Pa [II] anna'nın (ve)
30 hanımefendimin (annemin) önünde iyi bir şekilde oku.
31 Sonra onlar bana tekrar selâm(larını)
32 yazsınlar!

RESİMLERİN LİSTESİ

1. Temel çivi yazısı işaretleri
2. Pişmiş toprak, Ana Tanrıça heykelciği, iki kutsal hayvanı arasında doğum yaparken simgelenmiştir. M.Ö.VI binyılın ilk yarısı, Konya-Çatalhöyük, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
3. Pişmiş toprak, Ana Tanrıça heykelciği, M.Ö.VI. binyılın ortaları, Burdur-Hacılar, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
4. Pişmiş toprak, Estetik bir Ana Tanrıça heykelciği, M.Ö.VI. binyılın ortaları, Burdur-Hacılar, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
5. Elektrum-altın, Ana Tanrıça heykelciği, M.Ö.III. binyılın sonu, Hasanoğlan-Ankara, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
6. Fildişi, Ana Tanrıça heykelciği, (ön ve profilden görünüşü) M.Ö.18. yüzyılın ikinci yarısı, Kayseri-Kültepe, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
7. Kil, kırık zarf içerisinde çivi yazılı tablet, Asur Ticaret Kolonileri Devri, M.Ö.II. binyılın ilk çeyreği, Kayseri-Kültepe, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
8. Kil, zarflı tablet, (zarf üzerinde) silindir mühür baskısında *Kaniš* (Kültepe)'in Ana Tanrıçası bulunmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Devri, M.Ö.II. binyılın ilk çeyreği, Kayseri-Kültepe, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
9. Kil, zarflı tablet, (zarf üzerinde) *Saparašna* ile (gelin) *Kulsia* arasında yapılan evlilik sözleşmesi (henüz zarfı açılmamış) ayrıca üzerinde sözleşmeye tanık olanların ad ve de silindir mühür baskıları bulunmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Devri, M.Ö.II. binyılın ilk çeyreği, Kayseri-Kültepe, İstanbul Eskişark Eserleri Müzesi.
10. Kil, tam bir ritüel tableti, (ön ve arka yüzünde çift sütunlu Hitit çivi yazısı bulunmakta) arka yüzünde (resmin sağ tarafı) sol sütunda alt tarafında tabletin son kısmı olan kolofon görülmektedir. Çorum Boğazköy-*Hattuša* Arşiv-Kitaplığı, M.Ö.13. yüzyıl, İstanbul Eskişark Eserleri Müzesi.
11. Kil, tam bir arazi bağış belgesi tableti, (ön yüzünde) Hitit krallığını simgeleyen Tabarna mührü bulunmaktadır. M.Ö.17. yüzyıl, Çorum Boğazköy Müzesi.
12. Pişmiş toprak, Eski Hitit Kabartmalı Vazo parçası, yüz görümlüğü sahnesi olarak yorumlanan kutsal evlenme töreninden, M.Ö.17. yüzyıl, Ankara-Bitik, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
13. Kil, bulla, Kraliçe *Danuhepa*'nın (M.Ö. ± 1295-1271?) hiyeroglif yazılı kişisel damga mühür baskısı, Çorum-Boğazköy, Çorum Boğazköy Müzesi.
14. Kil, bulla, Kraliçe *Puduhepa*'nın (M.Ö. ± 1264-1239?) etrafı çivi yazılı,

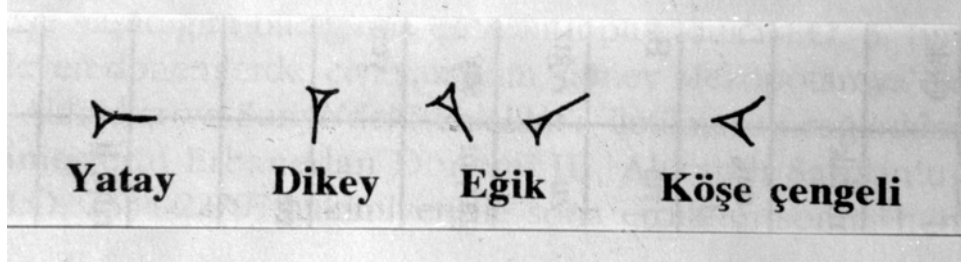
ortası hiyeroglif yazılı kişisel damga mühür baskısı, Adana Arkeoloji Müzesi. (Darga, 1992: 201).

15. Kil, bulla, Hitit kralı II. *Muwatali* (M.Ö. ± 1295-1271) ve Kraliçe *Danuhepa*'nın etrafı çivi yazılı, ortası hiyeroglif yazılı ortak damga mühür baskıları, Çorum-Boğazköy, Çorum Boğazköy Müzesi.
16. Kil, bulla, Hitit kralı III. *Hattuşili* (M.Ö. ± 1264-1239) ve Kraliçe *Puduhepa*'nın etrafı çivi yazılı, ortası hiyeroglif yazılı ortak damga mühür baskıları, Çorum-Boğazköy, Çorum Boğazköy Müzesi.
17. Bazalt (açık grimsi siyah), kabartmalı parça (restorasyondan önceki durumu), Ana Tanrıça *Kubaba* (başı), Hitit İmparatorluğun yıkılışından bir süre sonra orta Güney ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı ile Kuzey Suriye'de devam eden Geç Hitit Şehir Beylikleri Dönemi, M.Ö.9. yüzyıl, Gaziantep-Kargamış, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

KAYNAKÇA

- Albayrak, İ.1995:** *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu Halkının Aile Hukuku*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Sumeroloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Alp, S.1991:** *Hethitische Briefe aus Maşat -Höyük*, Ankara.
- Alp, S.2000:** *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul.
- Arıkan, Y.1996:** "Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme", *DTCFD* 38/1-2, 274.
- Arıkan, Y.1998:** "Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 46.
- Beckman, G.1999²:** *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta, Georgia.
- Bilgiç, E.-Sever, H. vd.1990:** *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara.
- Carruba, O.1973:** "Die Hajasa-Verträge Hattis", *Fs Otten*, Wiesbaden, 67 vd.
- Darga, M.1976:** *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul.
- Darga, M.1992:** *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- Demiriş, B.1998²:** *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, İstanbul.
- Eisser, G.-Lewy, J.1930:** "Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe", *MVAeG* 33/I, Leipzig, Nr. 5.
- Friedrich, J.1930:** "Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache I", *MVAeG* 34/1, Leipzig, 124-129.
- Friedrich, J.1959:** *Die Hethitischen Gesetze*, Leiden.
- Götze, A.1925:** "Hattuşiliş", *MVAeG* 29/I, Leipzig, 44.
- Hırçın, S.1988:** *Çivi Yazısı. Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, İstanbul.
- Hoffmann, I.1986:** *Der Erlass Telipinus*, THeth 11, 22-23.
- Hoffner, H.A.Jr.1997:** *The Laws of The Hittites*, Leiden, New-York, Köln.
- Hrozný, B.1952:** *Inscriptions Cunéformes du Kultépé I*, Prag.
- Imparati, F.1964:** *Le Leggi Ittite*, Roma.
- Imparati, F.1998:** "Observations on a Letter from Maşat-Höyük", *Emin Bilgiç Anı Kitabı, Archivum Anatolicum / Anadolu Arşivleri* 3, 203.

- Karasu, C.1992 a:** “(h)işuwa Bayramı Kolofonları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Sedat Alp’a Armağan*, Ankara, 335-339.
- Karasu, C.1992 b:** “Hitit Kâtipleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uluslararası I.Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 224-228.
- Karasu, C.1997(1998):** “Hattuša-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar”, *Emin Bilgiç Anı Kitabı, Anadolu Arşivleri/Archivum Anatolicum 3*, 215-238.
- Karasu, C.1997:** “Hititlerde Neden Bin Tanrı Vardı?”, *1996 yılı Anadolu Medeniyetleri Konferansları*, Ankara,182.
- Karasu, C.2000:** “Hitit Dini ve Anadolu İnançlarına olan Etkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri (Ürgüp/Nevşehir 23-28 Ekim 2000)*.
- Kınal, F.1956:** “Eski Anadolu’da Kadının Mevki”, *Belleten XX*, 360.
- Kınal, F.1969:** “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5.
- Kronasser, H.1966:** *Eymologie der Hethitischen Sprache*, Bd.1,Wiesbaden.
- Lewy, J.1956:** “On Some Institutions of the Old Assyrian Empire”, *Hebrew Union College Annual 27*, 1-79.
- Oettinger, N.1979:** *Die Stammbildung des hethitischen Verbuns*, Nürnberg.
- Otten, H.1981:** *Die Apologie Hattusilis III.*, StBoT 24, Wiesbaden.
- Otten, H.-Rüster, C.1972:** “Textanschlüsse von Bogazköy-Tafeln (1-10)”, *ZA 62*, 102-108.
- Savaş, S.Ö.2001:** “Kizzuwatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa’nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö.2.Binyıl-M.S.4.y.y.)*, Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, *Varia Anatolica XIII*, (Eds: E. Jean-A.M. Dinçol, vd.), Paris, 95-114.
- Savaş, S.Ö.2002:** “Tahtlar ve Asalar: “Hitit Tanrılarının ve Krallarının Gücü”, *Anatolia Antica, Studi in Memoria di Fiorella Imparati (Eothen 11)*, 724 vd.
- Sever, H.1992:** “Ein neue Ehescheidungsurkunde, Kt.n/k 1414”, *Sedat Alp’a Armağan*, Ankara, 484-485.
- Thureau-Dangin, F.1910:** *Lettres et Contrats*, Paris.
- Tsevat, M.1975:** “The Husband Veils a Wife (Hittite Laws, §§ 197-98)”, *JCS 27*, 235-240.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

